

діяльності. Якщо творча діяльність являє собою ту конкретність, яку можна спостерігати як одиничне явище, а також вивчати, таку діяльність можна назвати індивідуальним стилем.

Висновки... Ми вважаємо, що тільки результат діяльності вчителя як вершина розвитку його індивідуальності, підтверджує або спростовує наявність творчої індивідуальності, тому що індивідуальність не зводиться до окремих властивостей людини, відбивається в продуктах її праці і проявляється в індивідуальному стилі діяльності.

Література

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. – Казань: Изд-во КГУ, 1988. – 238 с.
2. Богоявленская Д.Б. Об одном из подходов к исследованию интеллектуального творчества // Вопр. психологии. – 1976. – № 4. – С.69-79.
3. Вишнякова Н.Ф. Креативная психопедагогика: Монография. – Ч. 1. – Минск, 1995. – 240 с.
4. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
5. Осухова Н.Г. Становление творческой индивидуальности педагога // Педагогика. – 1992. – № 3-4 – С. 53-57.
6. Сисоева С.О. Основы педагогической творчости учителя: Навч. посібник. – К.: ІСДОУ, 1994. – 112 с.

Анотація

У статті дається визначення та обґрунтування сутнісних ознак творчої індивідуальності вчителя.

Аннотация

В статье дается обоснование сущностных признаков творческой индивидуальности учителя.

Подано до редакції 15.03.2009.

© 2009

Морозова О.О.

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Сучасна освіта в Україні виходить на якісно новий рівень, що зумовлено змінами в суспільно-політичному житті суспільства і засвідчено Декларацією про державний суверенітет України, Конституцією нашої держави, Законом України "Про освіту", Державною програмою "Вчитель" (2002), Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті (2002), Національною програмою виховання дітей та молоді (2004) тощо.

Однією із важливих складових сучасної освіти є професійна підготовка майбутнього вчителя, яка має ґрунтуватися на комплексі наукових і практичних знань і вмінь. Удосконаленню педагогічної підготовки учителя в стінах навчального закладу має бути приділено серйозну увагу. Одержання кваліфікації в системі педагогічного навчання як обов'язковий компонент включає оволодіння студентами широким діапазоном педагогічних засобів. Професійна спрямованість навчально-виховного процесу передбачає забезпечення такої системи засобів підготовки майбутнього вчителя, яка б найбільшою мірою орієнтувала його на загальні і специфічні особливості майбутньої діяльності, озброювала необхідними уміньми, знаннями і навичками навчально-виховного процесу, формувала особистісні якості, які необхідні вчителю для успішної педагогічної діяльності. Великої уваги потребує поліпшення професійної підготовки фахівців у єдності різних її сторін: і спеціальної, і педагогічної, тому проблема формування особистості майбутнього вчителя до педагогічної діяльності є однією з найактуальніших у педагогіці вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Педагогічна діяльність є однією із найпоширеніших і водночас найскладніших у системі суспільно корисної діяльності. Категорія *діяльності* є провідною в осягненні людини і вивчається різними галузями знань: філософією, психологією, історією, педагогікою, культурологією, мистецтвознавством тощо (М.Басов, Л.Буєва, Л.Виготський, П.Гальперін, В.Давидов, В.Додонов, В.Зінченко, Є.Ільєнков, М.Каган, Г.Костюк, О.М.Леонтьєв, М.Мікулінська, С.Рубінштейн, Л.Столович, Н.Талізін та ін.).

Розглянемо основні підходи до визначення сутності цього поняття. У філософському розумінні діяльність – це всебічний процес перетворення дійсності людиною відповідно до її потреб, мети та завдань. Філософський словник трактує це поняття як специфічно людську форму активного ставлення до навколишнього світу, змістом якого є його доцільна зміна та перетворення; це суттєва визначеність способу буття людини у світі, її здатність вносити в дійсність зміни [8, с. 146].

Діяльність – одна з основних категорій психологічної науки. Вона включає дії та операції як складові одиниці, що співвідносяться з потребами людини, її мотивами і цілями. Головними процесами діяльності є інтеріоризація її зовнішньої форми та екстеріоризація внутрішньої. Перша призводить до створення образу дійсності, друга – до опредмечування цього образу. Саме предметність є конституціональною характеристикою діяльності: спочатку діяльність визначається предметом, а потім вона опосередковується та регулюється його образом як суб'єктивним продуктом [9, с. 45].

А.Брушлинський справедливо зауважує, що теорія інтеріоризації означає перехід від зовнішньої дії до внутрішньої, яка розриває зовнішнє та внутрішнє, а потім суто зовнішньо співвідносить їх. Насправді ж вихідний і завжди нерозривний взаємозв'язок між ними є найістотнішим не лише для діяльності суб'єкта, а й узагалі для

взаємодії людини із зовнішнім світом. Тому діяльність може бути правильно зрозумілою лише всередині цієї взаємодії у співвідношенні з іншими її рівнями [1].

За О.М.Леонтьєвим, діяльність є формою активності [4]. Активність спонукається потребою, тобто станом потреби у певних умовах нормального функціонування індивіда. Потреба не переживається як така – вона постає як переживання дискомфорту, незадоволеності, напруження і виявляється в пошуковій активності. У процесі пошуків відбувається “зустріч” потреби з її предметом – орієнтація на предмет, що може її задовільнити. З моменту такої “зустрічі” активність стає спрямованою, а потреба – предметною, як потреба в чомусь конкретному, і стає мотивом, що може бути усвідомленим. Саме тепер можна говорити про діяльність. Вона співвідноситься з мотивом: мотив – те, заради чого відбувається діяльність. Отже *діяльність – це сукупність дій, спричинених певним мотивом*. Учений стверджував, що діяльності без мотиву не буває: невмотивована діяльність – це діяльність, яка не позбавлена мотиву, а яка має суб’єктивно й об’єктивно „прихований” мотив. Усвідомлення суб’єктом певної межі діяльності орієнтує на мету, визначає завдання, яке розв’язується дією. Ставлення до цього завдання становить внутрішній зміст дії [4].

Результатом узагальнення різних наукових підходів до сутності діяльності є висновок, що професійна діяльність – це обмежена (унаслідок розподілу праці) сфера реалізації фізичних і духовних сил людини, що дає їй можливість існування і розвитку. У контексті нашого дослідження нас цікавить, насамперед, специфіка педагогічної діяльності як особливого виду професійної діяльності, спрямованої на передачу молодому поколінню накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовку до виконання соціальних завдань у суспільстві [2].

Формулювання цілей статті... Мета цієї статті полягала в аналізі сутності поняття “педагогічна діяльність”, висвітленні її змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження... У сучасних філософських та соціолого-психологічних дослідженнях зазначається, що діяльність, пов’язана з певною професійною сферою, за своєю сутністю має об’єктивно-суб’єктивний характер, який, у свою чергу, зумовлюється діалектичною взаємодією особистості (суб’єкта діяльності) з різноманітними об’єктами цієї діяльності (предметами, процесами, явищами). Підкреслюється, що саме особливості останніх визначають професійну (предметну) специфіку діяльності, а психологічні та інші особливості певним чином додають її змісту неповторного індивідуального (суб’єктивно-особистісного) характеру.

Стан діяльності є природним станом людини. Поки людина живе, вона постійно бере участь у найрізноманітніших видах діяльності: трудовій, навчальній, суспільній, творчій, спортивній, ігровій тощо.

У процесі діяльності створюються матеріальні умови життя людини, задовольняються природні бажання; розвивається духовний світ особистості; реалізуються її культурні потреби; реалізується особистісний потенціал людини, досягаються життєві цілі; створюються умови для її самореалізації в системі суспільних відносин; відбувається наукове пізнання навколишнього світу, самопізнання і саморозвиток; здійснюється перетворення навколишнього світу.

Діяльність характеризується такими показниками:

– наочністю (вона підкоряється й уподібнюється властивостям і відносинам перетворюваного в процесі діяльності об’єктивного світу);

– соціальністю (діяльність людини завжди має суспільний характер, який спонукає людей до обміну її продуктами, інформацією, до узгодження індивідуальних цілей і планів, до взаєморозуміння);

– свідомістю.

Отже, проблема діяльності – це один із аспектів проблеми людини, яка взаємодіє зі світом. Особистість через діяльність організовує набуття досвіду, накопичення якого зумовлює його впорядкування і структурування відповідно до потреб активності. Досвід міститься в структурах діяльності (діях, операціях, учинках), які перетворюються на нові “більш психологічні” якості при процесуальному їх вивченні [1]. Будь-яка інтелектуальна операція чи система таких операцій формується не сама по собі, а лише по ходу мислення як безперервного живого процесу, в якому формуються, удосконалюються, використовуються, розвиваються розумові дії та операції.

Задовольняючи свої потреби, особистість, як суб’єкт діяльності, взаємодіє із середовищем, ставить перед собою певну мету, мотивує її, добирає засоби для її здійснення, виявляє активність у досягненні поставленої мети. Діяльність – це активна взаємодія з навколишньою дійсністю, в ході якої людина виступає як суб’єкт, що цілеспрямовано впливає на об’єкт і задовольняє таким чином свої потреби [6]. Результати аналізу структури як матеріальної, так і духовної діяльності виявляють такі її складові:

– мотиви, що спонукають до діяльності;

– цілі – результати, на досягнення яких діяльність спрямовано;

– засоби, за допомогою яких діяльність здійснюється.

За С.Рубінштейном, діяльність визначається своїм об’єктом, але не прямо, а через її внутрішні умови. При поясненні психічних явищ системою внутрішніх умов є особистість з її складною багаторівневою структурою. Успіх діяльності суб’єкта (особистості) залежить від трьох компонентів: знань, умінь і мотивації [9, с. 101]. Найголовнішою характеристикою діяльності, на думку С.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, В.Давидова та ін., є

предметність, яка з самого початку спрямована на предмет, ним визначається, а згодом опосередковується і регулюється його образом як суб'єктивним продуктом. У цій характеристиці відображено зумовленість процесу діяльності зовнішнім світом (матеріальним або ідеальним) і спрямованість розвитку самої діяльності та її суб'єкта на освоєння нових предметів, на включення все більшого спектру в діяльнісні відношення. У залежності від предмету розрізняють і різні види діяльності та її спрямованість. Отже, діяльність співвідноситься з мотивом, тобто з тим, заради чого вона відбувається [4].

Іншою важливою характеристикою діяльності є *суб'єктивність*, що виявляється в залежності психічного образу від минулого досвіду, потреб, цілей, мотивів, установок, які визначають її спрямованість. Діяльність – це динамічна система взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких відбувається виникнення і втілення в об'єкті психічного образу і реалізація опосередкованих ним відносин суб'єкта предметної діяльності. У змісті діяльності можна виділити такі психологічні компоненти як пізнавальні (у тому числі перцептивні, мнемічні й розумові), емоційні та вольові [5, с. 107].

Отже, найчастіше діяльність визначають як специфічну форму активного ставлення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни його в інтересах людини (Е.Ільєнков, М.Каган, П.Копнін, В.Лекторський, С.Рубінштейн, В.Смирнов, Е.Юдін та ін). Звернемося до характерних ознак діяльності.

В.Смирнов розкриває соціальну, суспільно-історичну природу діяльності [7], підкреслюючи, що самостійно відкрити форми діяльності з предметами людина не може. Вона робить це з допомогою інших людей, які демонструють зразки діяльності та включають суб'єкта у спільну діяльність. Перехід від діяльності зовнішньої до внутрішньої і являє основну лінію інтеріоризації, в результаті якої формуються психологічні новоутворення (знання, вміння, здібності, установки тощо).

Діяльність людини завжди є свідомою. У процесі організації та здійснення діяльності свідомість виконує різноманітні функції: інформаційну, орієнтаційну, мотиваційну, контрольну-регулятивну тощо. Діяльність людини завжди цілеспрямована, тобто має мету як свідомо запланований результат. Мета спрямовує діяльність і коригує її. За М.Каганом, людська діяльність, залежно від мети, може бути перетворювальною, пізнавальною, ціннісно-зорієнтованою, матеріально-практичною, відображувально-духовною, споживацькою та продуктивною [7].

Педагогічна наука трактує діяльність як спосіб буття людини у світі, здатність її вносити в дійсність певні зміни. Основними компонентами діяльності є *суб'єкт* з його потребами; *мета*, відповідно до якої перетворюється предмет на об'єкт, на який спрямована діяльність; *засоби* реалізації мети; *результат* діяльності. Об'єднання мети та засобів діяльності може призвести до конкретного результату, якщо суб'єкт виявить певну активність [1].

Охарактеризуємо сутність *професійної діяльності*. Професійна діяльність визначається як “рід трудової діяльності людини, що володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, набутих у результаті спеціальної підготовки, досвіду роботи” [9].

Кожен вид професійної діяльності передбачає виконання певних функцій. Здатність ефективно виконувати їх залежить від певних якостей, які характеризуються загальним поняттям “професійна компетентність”. Підготовка до професії – це динамічний процес, кінцевою метою якого є формування такої професійної якості як “готовність”. Професійна готовність характеризується сформованістю комплексу знань, умінь, навичок, психологічних особливостей, професійних позицій, акмеологічних інваріантів [7].

Специфічний об'єкт педагогічної діяльності – учень із його складним і багатограним внутрішнім світом, що постійно змінюється і спонукає педагога до перебудови взаємин у процесі навчання, до зміни мотивів і цілей навчально-виховної роботи. На учнів впливає і докільля, тому педагог має враховувати його формувальну дію. Отже, об'єкт педагогічного процесу – це ще і суб'єкт, який бере участь у його конструюванні.

Специфіка суб'єкта педагогічної діяльності полягає в тому, що вчитель є рушієм навчального процесу. Його особисті якості, досвід, зовнішність, манери, поведінка – усе впливає на учнів. Спільний характер педагогічної діяльності припускає необхідність високого рівня підготовленості вчителя і його постійного вдосконалення.

Учитель – це людина, яка не усвідомлює своєї педагогічної діяльності без прагнення краще вивчити, пізнати своїх учнів, зрозуміти та навчити їх, поділитися власним досвідом, що потребує співпраці й емоційних контактів із тими, хто навчається; це людина, яка виявляє творчість у вирішенні психолого-педагогічних завдань, що постають під час навчально-виховної діяльності. Цілі, що пропонуються учням, повинні стати їх власними цілями, інакше учіння перетворюється на безглузду і важку працю. Майстерність педагога спрямована на зближення суспільної та особистої мети учня. Чим молодший вихованець, тим частіше він живе нагальними потребами і турботами. Педагог організовує діяльність, цілі якої мають об'єктивуватися в майбутньому учня. У цьому полягає основна складність педагогічної праці – зробити перспективу значущою для тих, хто навчається, близькою і зрозумілою їм.

Педагогічна діяльність – це тип діяльності, здійснюваної особами зі спеціальною підготовкою. Вона має особливий характер. На відміну від сімейного навчання і виховання, які органічно сполучені з життєдіяльністю сім'ї, професійна педагогічна діяльність відокремлена від повсякденної життєдіяльності дитини. Як з'ясувалося в процесі нашого дослідження, ознаками професійної педагогічної діяльності є те, що:

- її суб'єктом є людина, яка володіє необхідними знаннями й уміннями;
- для її реалізації існують певні форми: урок, заняття;

- ця діяльність спрямована на досягнення певної мети;
- мета визначає зміст навчання та виховання;
- результати педагогічної діяльності регулярно перевіряються.

На відміну від прийнятого в психології розуміння діяльності як багаторівневої системи, компонентами якої є мета, мотиви, дії та результат, стосовно педагогічної діяльності переважає підхід до виділення її компонентів відповідно до самостійних функціональних видів діяльності педагога.

Зокрема, Н.Кузьміна [2] виділила в структурі педагогічної діяльності три взаємопов'язані компоненти: *конструктивний, організаторський і комунікативний*. Для успішного здійснення цих функціональних видів педагогічної діяльності необхідні відповідні здібності, що виявляються в уміннях.

Конструктивна діяльність поділяється на конструктивно-змістовну (добір і композиція навчального матеріалу, планування і побудова педагогічного процесу), конструктивно-оперативну (планування своїх дій і дій учнів) і конструктивно-матеріальну (проектування навчально-матеріальної бази педагогічного процесу).

Організаторська діяльність припускає виконання системи дій, спрямованих на включення учнів до різних видів діяльності, створення колективу та організацію спільної діяльності.

Комунікативну діяльність спрямовано на встановлення педагогічно доцільних взаємин педагога з вихованцями, іншими педагогами школи, представниками громадськості, батьками тощо.

У контексті системного підходу (О.Акімова, В.Вакуленко, Н.Гузій, Н.Дідусь, К.Левітан, А.Маркова, Л.Мітіна, О.Мороз, С.Сисоєва, Б.Степанидин, Р.Суровцева) цілісність структури особистості вчителя фундаментується сферою мотивацій, що визначає комунікативну, пізнавальну, організаторську, конструктивну і професійно-педагогічну спрямованість особистості та утворюється взаємозв'язком потребнісно-мотиваційної сфери (сукупність стійких мотивів педагогічної діяльності, установок вчителя), інтелектуальної сфери (професійно-педагогічна компетентність, педагогічна свідомість і самосвідомість, професійне мислення) та емоційно-вольової сфери (емоційна виразність професійної поведінки вчителя, педагогічна емпатія, педагогічна інтуїція, динамізм вчителя, емоційна усталеність) [3].

Усі компоненти діяльності виявляються в роботі педагога будь-якої спеціальності. Їх здійснення припускає володіння педагогом спеціальними уміннями.

Висновки... Таким чином, *педагогічна діяльність учителя* – це процес цілеспрямованої й організованої праці педагога з метою досягнення цілей виховання, навчання та розвитку учнів (у широкому значенні); у вузькому – постановка перед учнями пізнавальних завдань, повідомлення нових знань, керівництво працею учнів щодо засвоєння, закріплення й застосування ними знань, перевірка якості набутих умінь і навичок.

Як показали результати дослідження, в педагогічній діяльності формується особистість вчителя, і тому доцільним напрямком подальших розвідок буде розгляд сутності цього поняття.

Література

1. Брушлинский А.В. Мышление: процесс, деятельность, общение / А.В.Брушлинский. – М.: Мысль, 1982. – 194 с.
2. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя / Н.В.Кузьмина. – Гомель: Наука, 1976. – 386 с.
3. Левитан К.М. Личность педагога: становление и развитие / К.М.Левитан. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1990. – 168 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М.: Политиздат, 1995. – 304 с.
5. Психологічна енциклопедія / [Автор упорядник О.М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
6. Психология. Словарь / [Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г. Ярошевского]. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях / В.И.Смирнов. – М.: Просвещение, 1999. – 166 с.
8. Философский энциклопедический словарь / [Под ред. Академика АН СССР Л.Ф.Ильичёва, П.Н. Федосеева]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
9. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник / В.Б.Шапар. – Харків : Прапор, 2004. – 640 с.

Анотація

У статті розглядаються особливості сутності та змісту педагогічної діяльності вчителя, зокрема висвітлено її ознаки та компоненти.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности сущности и содержания педагогической деятельности учителя, в частности освещены её признаки и компоненты.

Подано до редакції 18.04.2009.

Рекомендовано до друку канд. пед. наук, доц. Шумовецькою С.П.